

International Finance and Accounting

Volume 2018 | Issue 3

Article 34

6-1-2018

IMPORTANT FACTORS OF OF FORCASTING TAXES AND THEIR PRINCIPLES

S. Khudoyqulov

Tashkent State Economic University

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance>

Recommended Citation

Khudoyqulov, S. (2018) "IMPORTANT FACTORS OF OF FORCASTING TAXES AND THEIR PRINCIPLES," *International Finance and Accounting*: Vol. 2018 : Iss. 3 , Article 34.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2018/iss3/34>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in International Finance and Accounting by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

**Худойқулов С.К. – ТДИУ,
тадқиқотчи, и.ф.н.**

СОЛИҚЛАРНИ ПРОГНОЗ ҚИЛИШНИНГ ЗАРУРИЙ ОМИЛЛАРИ ВА УНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ

Жамиятда ижтимоий соҳаларни бир маромда молиялаштириш давлат бюджети тизими бюджетларини оқилона тузиш ва уни тўғри режалаштиришга боғлиқ бўлиб, бу жараёни тўғри ташкил этиш эса солиқ тушумларини прогноз қилиш билан чамбарчас бўлади. Мазкур мақолада миллий иқтисодиётда марказлаштирилган пул фондлари, жумладан, давлат бюджетининг асосий манбаи бўлган солиқларни прогноз қилиш жараёнининг илдизлари, солиқларни прогноз қилишнинг зарурий омиллари, уларга хос белгилари ҳамда унинг тамойиллари ёритилган. Мақолада келтирилган муаллифнинг ёндошувлари солиқларни прогноз қилишдан олинган натижаларнинг ҳаққонийлигини оширишга хизмат қилади.

Калит сўзлар: Бюджет, бюджет-солиқ сиёсати, марказлашган фонд, солиқ прогнози, режалаштириш, молиявий бошқарув, солиқларни режалаштириш, солиқ мажбурияти, солиқ потенциали, молиявий прогноз, мавхумлик, объективлик, солиқларни прогноз қилиш белгилари, солиқларни прогноз қилиш тамойиллари, муқобиллик, кўпвариантлик.

Ключевые слова: Бюджет, фискальная политика, централизованный фонд, налоговый прогноз, планирование, финансовый менеджмент, налоговое планирование, налогообложение, налоговый потенциал, финансовый прогноз, аннотация, цель, прогнозирование налогов, принципы налогового прогнозирования, альтернативы, разнообразие.

Регулярное финансирование социальной сферы в обществе зависят от правильного бюджетирования государственного бюджета, тем не менее этот процесса тесно связана с прогнозом налоговых поступлений. В этой статье описываются роли централизованных денежных фондов в национальной экономике, в том числе основы прогнозирования налогов, которые являются основным источником государственного бюджета, необходимых факторов для прогнозирования налогов, их особенностей и принципов. Авторский подход в статье помогут повысить надежность полученных результатов налогового прогнозирования.

Key words: Budget, fiscal policy, centralized fund, tax forecast, planning, financial management, tax planning, taxation, tax potential, financial forecast, annotation, purpose, forecasting of taxes, principles of tax forecasting, alternatives, diversity.

The regular financing of social spheres in a society relates the correct budgeting of the state budget; nevertheless, this process is directly connected with the forecast of tax revenues. This article shows that the role of centralized monetary funds in the national economy, including the based on forecasting taxes that are the main source of the state budget, the important factors for forecasting taxes, their

features and principles. The author's approach in the article will help improve the reliability of the obtained results of tax forecasting.

Цивилизациялашган жамиятда бюджет-солиқ сиёсатининг муҳим устувор йўналишларидан бири бу бюджет жараёни ва солиқ тушумларининг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш, қолаверса, солиқларнинг йиғувчанлик даражасини ошириш, шу орқали бюджет даромадларининг бир маромда шакллантиришга эришишдан иборатдир. Республикамизда солиқ сиёсатини янада такомиллаштиришда бюджет-солиқ сиёсатининг яхлитлигини таъминлаш, унинг негизида бош масалалардан бири бўлган бюджет даромадларини режалаштиришда солиқ потенциалини эътиборга олган ҳолда солиқ тушумларининг бюджетга келиб тушишини таъминлашга қаратилган солиқларни прогноз қилиш жараёнини ташкил этиш ҳисобланади.

Демак, бюджет-солиқ муносабатларининг самарадорлик даражасида солиқ муносабатлари муҳим ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шундай экан, миллий иқтисодиётдан қанча микдорда солиқ сифатида даромадларни бюджетга сафарбар этиш мумкин ва унинг ҳам иқтисодиётга ҳам бюджет орқали давлатнинг фаолиятига таъсирини мунтазам баҳолаб туриш доимий муаоммолардан бири бўлиб юзага чиқади. Бу эса солиқларни бюджетга келиб тушиш даражасини, солиқ тўловчиларнинг солиқ тўлаш имконияти (потенциали)ни аниқлашни зарурият қилиб қўяди.

Давлат бюджети(ҳазинаси)га аслсий даромад манбаи бўлган солиқларнинг келиб тушиш жараёнларини прогноз қилиш қилишнинг зарурлиги, солиқ тушумларининг келиб тушишига таъсир этувчи омиллар, бу жараённи ташкил этиш билан боғлиқ услубий масалалар бир қатор олимлар ва давлатнинг молиявий режаси билан шуғулланган мутахассислар томонидан илмий тадқиқотлар олиб борилган ва тавсиялар ишлаб чиқилган. XVIII асрнинг йирик солиқ назариячиларидан бири бўлган Н.Тургенев 1818 йилда ўзининг "Солиқ назариясидан тажриба" номли асарида солиқларнинг иқтисодий моҳияти, давлатнинг молия хўжалик фаолияти масалалари билан бир қаторда давлат хазинасига солиқларни жалб этиш ва унинг прогнозини амалга оширишнинг зарурлиги ҳақидаги илмий ғояларни илгари сурган бўлса, иқтисодчи мутахассис С.Ю. Витте 1899 йилда давлатга хорижий инвестицияларни жалб этиш, улардан солиқ ундириш ҳамда солиқларнинг ҳажмини аниқлашга қаратилган давлатнинг молиявий сиёсатини ишлаб чиқишда прогноз жараёнларининг аҳамиятини кўрсатиб беради. Ўтган асрнинг ўрталаридан бошлаб собиқ иттифоқнинг давлат хазинасига солиқларни жалбэтиш ва унинг келиб тушиш ҳолатини прогноз қилишнинг зарурлиги асослаш ҳамда солиқ тушумларини прогноз қилишнинг ташкилий асослари билан боғлиқ илмий тадқиқотларга ривожланиб борди. Айниқса, бу борада Л.Попова, М.Васильева Н.Варакса[1], В.Борисевич, Г.Кандаурова, Н.Кандауров[2], А.Погорлецкий[3], М.Романовский О.Врублевская[4], А. Горбунов[5], В.Кашин[6], С.Сутырин[7], америкалик олим О. Моргенштерн[8] ва шу кабилар томонидан кенг илмий тадқиқот ишлари олиб борилди. Бироқ,

ушбу олим ва мутахассислар томонидан солиқларни прогноз қилиш жараёнининг зарурлиги, унинг омиллари ва прогноз жараёни ташкил этиш билан боғлиқ тадқиқотлари ўша даврнинг хусусиятига боғланган, уларда солиқларни прогноз қилишда қайси тамойилларга асосланиш кераклиги ҳақида деярли фикрлар учрамайди. Солиқларни прогноз қилиш жараёни ўта мураккаб жараён бўлиб, уни амалга оширишда таянилиши лозим бўлган тамойилларга амал қилинмаса ёки унга таъсир этувчи омилларни тўғри баҳоламаса кўзланган мақсад, яъни давлат бюджетининг харажатларини нотўғри режалаштиришга олиб келиши мумкин. Шу боисдан ҳам солиқларни прогноз қилиш жараёнида уни келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш, унга хос белгилар, унинг вазифаларини тўғри белгилаб олиб, бу жараёнда қандай тамойилларга амал қилиш лозимлигини ҳам назарий ҳам амалий жиҳатдан асослаш муҳим аҳамият касб этади.

Албатта, солиқ тўловчиларнинг солиқ тўлаш имконияти максимал даражада уларнинг ихтиёридаги молиявий ресурслар ҳажмида бўлиши мумкин. Бироқ, уларнинг молиявий ресурсларини ҳам уларнинг ўзлари ҳам давлат манфаатлари¹ йўлида оқилона тақсимлаш иқтисодий жиҳатдан самаралидир. Бу жараён аслида миллий иқтисодиётни социал-иқтисодий прогнозлаштириш ва унга асосланган ҳолда социал-иқтисодий ривожлантириш дастурларининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётдаги социал-иқтисодий нисбатларни ўрнатиш мақсадида марказлашган пул фондларининг тўлақонли амал қилишини таъминлаш ўз навбатида давлатнинг молиявий бошқарув функциясини келтириб чиқаради. Молиявий бошқарувнинг муҳим таркибий қисмини эса молиявий режалаштириш ва прогнозлаштириш ташкил этади. Молиявий режалаштириш жараёнида эса солиқларни прогноз қилиш алоҳида аҳамият касб этади. Солиқларни прогноз қилиш жараёнининг зарурлиги шундаки, иқтисодий муносабатлар бозор қонунлари доирасида стихияли тарзда кечади, солиқ тўлаш мажбурияти юклатилган иқтисодий индивидларнинг фаолияти рақобат муҳитига боғлиқ бўлиб, улар турлича даражада даромадларга эга бўлади, уларнинг молиявий имкониятлари ҳам ўзгарувчан хусусиятга эга бўлади, бундан ташқари уларнинг фаолиятига таъсир этувчи жуда кўплаб омиллар мавжуд бўладики, уларнинг таъсирида миллий даромадни ўзлаштириш даражаси табақалашади ва нотекисликни келтириб чиқаради провардида жамиятнинг солиқ имкониятларининг кескин фарқланиши объектив равишда мавжуд бўлади.

Бундан ташқари бошқарув жараёнида қарорлар қабул қилишда илмий асосланган ахборотларга таяниш энг муҳим шартлардан бири саналади. Илмий асосланган ахборотларни олиш усулларида бири сифатида ҳам прогноз қилиш жараёни юзага чиқадики, бюджет-солиқ жараёнида қарорлар қабул қилишда молиявий прогноз, жумладан, солиқларни прогноз қилишга зарурлиги мавжуд бўлади. Таъкидлаш жоизки, солиқларни прогноз қилиш жараёни социал-

¹ Давлат манфаатлари деганда уни икки томонлама тушуниш керак. Аслида давлат жамият аъзолари, жумладан, ишлаб чиқариш соҳаси вакиллариининг ҳам манфаатларини кўзлайди.

иқтисодий прогнозлаштиришнинг таркибий қисми сифатида унинг зарурлиги, амалга ошириш тартиблари ва унинг натижаларининг қарорлар қабул қилиш(режалаштиришга асос қилиб олиниши)да миллий иқтисодиётнинг қайси тизимга асосланганлигига ҳам боғлиқдир.

Маълумки табиат ва жамиятда содир бўладиган ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий жараён ва ҳодисаларни зарурлигини келтирувчи чиқарувчи омиллар мавжуд бўлади. Айнан ушбу қонуният солиқларни прогноз қилиш жараёнига ҳам тегишли бўлиб, унинг зарурлигини ифодловчи бир қатор омиллар мавжуд.

1-расм. Солиқларни прогноз қилишнинг зарурий омиллари².

Келтирилган расмдан кўринадики, солиқларни прогноз қилишнинг объектив зарурлигининг негизи аввало марказлаштирилган пул фондларининг ташкил этилишга боғлиқ бўлади ва фискал сиёсатнинг асосий ўзагини ташкил этади. Чунки, фискал сиёсат асосан пул фондларининг молиявий манбаларини аниқлаш ва уларни жалб этилишга қаратилган бўлади. Ўз навбатида солиқларни прогноз қилишнинг зарурлигини тавсифловчи ҳолатлар унинг ўзига хос белгилари билан ўзаро боғлиқликда бўлади. Режали тоталитар иқтисодиётга асосланган иқтисодий тизимда солиқларга муносабат ва уларнинг бюджетни шакллантиришдаги ролига мувофиқ равишда прогноз жараёнининг зарурлиги белгиланган ва амалга оширилган, яъни пассив ҳолатда бўлган. Бозор иқтисодиётга асосланган миллий хўжалик юритиш шароитида эса

²Муаллиф томонидан тузилган.

солиқларни прогноз қилишнинг зарурлиги, унинг молиявий бошқарувдаги роли ҳамда амалга ошириш тартиблари ўзгача, яъни фаол аҳамиятга эга бўлади.

Солиқ тушумларини прогноз қилиш жараёни бошқа иқтисодий жараёнлардан алоҳида муҳим фарқи ва мураккаблиги шундаки, солиқни прогнозлаш жараёни бир томондан юқори эҳтимолликка асосланса, бошқа томондан ушбу жараённи тўғри амалга ошириш жуда кўплаб омилларнинг таъсирини тўғри баҳолаш ва чуқур илмий таҳлилларга асосланган ҳолда оқилона қарор қабул қилишни талаб этади. Албатта солиқларни прогноз қилиш жараёни маълум таркибга эга бўлади. Бизнингча у қуйидаги таркибга эга бўлади.

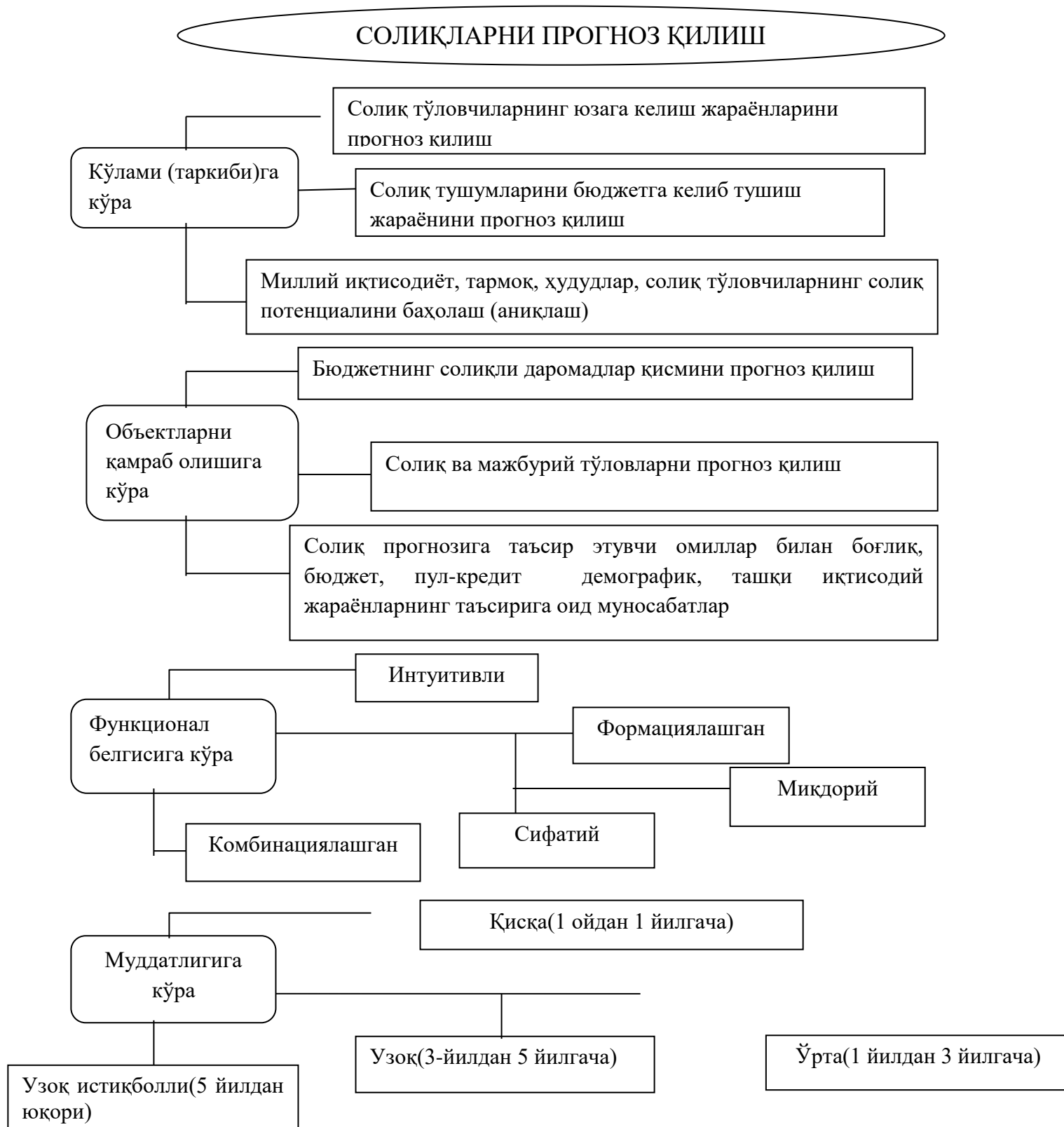

2-расм. Солиқларни прогноз қилиш жараёнининг таркибий тузилиши³.

Солиқларни прогноз қилиш жараёни аввало солиқ тўловчиларнинг юзага келиш жараёнларини прогноз қилиш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни бюджетга келиб тушишини прогноз қилиш, миллий иқтисодиёт, ҳудуд ва алоҳида олинган солиқ тўловчиларнинг солиқ потенциалини аниқлаш ҳамда бюджетни режалаштириш ва солиқларни прогнозлаш натижаларини боғлиқлигини таъминлашдек ўзаро боғлиқ ва кетма-кетликка асосланган жараёнлардан иборат бўлиш керак.

Иқтисодий прогноз умумий прогнозда қандай роль ўйнаса, Объектларни қамраб олиши нуқтаи назардан молиявий прогнозлар ҳам иқтисодий прогноз гуруҳида шундай аҳамият касб этади. Молиявий прогнозлар таркибий жиҳатдан молиявий ресурсларни прогнози, бюджетни прогнозлаштириш, марказлашган ва марказлашмаган пул фондларини прогнозлаштириш ҳамда солиқларни прогнозлаштиришдан иборат бўлади.

³Муаллиф томонидан тузилган.

3-расм. Солиқ прогнози турлари⁴.

Молиявий прогнозлар иқтисодий прогнозларнинг бошқа турларининг амал қилишининг муҳим шарти ва асоси ҳисобланади. Тўғри анъанавий иқтисодиёт молиявий маблағларга унчалик боғлиқ бўлмаслиги мумкин, аммо,

⁴Муаллиф томонидан тузилган.

цивилизациялашган иқтисодиёт шароитида молиявий прогнозларни амалга оширмасдан туриб, бошқа соҳаларнинг ривожланиш кўрсаткичларининг прогнози ҳақиқатдан йироқ бўлади. Масалан, агар молиявий ресурсларнинг амал қилиши ва уларнинг прогноз кўрсаткичлари аниқламасдан туриб ишлаб чиқаришнинг прогнозларини аниқлаш мантиқсизлик бўлади, чунки, ишлаб чиқариш омилларини жалб қилиш ва улар асосида ишлаб чиқаришни ташкил этиш молиявий ресурсларсиз амалга ошмайди, ёки пулга бўлган талабни аниқламасдан туриб иқтисодиётни пул билан таъминлаш стихияли кечади ва ишлаб чиқаришнинг ривожланишига салбий таъсир қилади. Шу билан биргаликда таъкидлаш лозимки, молиявий прогноз ичида ҳам солиқларни прогноз қилиш жараёни алоҳида ўринга эга.

Функционал белгисига қараб интуитивли, формациялашган, сифатий, микдорий ҳамда комбинациялашган гуруҳларга ажратилиши уларни тадқиқ қилиш нуқтаи назардан ёндошилади.

Солиқларни прогноз қилишнинг муддатлилиги бўйича гуруҳланиши иқтисодий ва молиявий прогнозларда фарқли равишда уларнинг муддатлилиги оралиғи қисқароқ. Сабаби солиқларни прогноз қилиш жараёнининг кўпи билан 5-7 йилдан ортиқ муддатга кўрсаткичларини аниқлаш методик жиҳатдан мумкин бўлсада, аммо, солиқ тизими тез ўзгарувчан ва мослашувчан бўлганлиги сабабли уларнинг жуда узоқ муддатли прогноз кўрсаткичлари ҳақиқатдан узоқлашиб қолади.

Ҳар қайси иқтисодий жараённинг ўзига хос белгилари бўлади. Ушбу белгилар унинг бошқа иқтисодий категориялардан фарқли жиҳатларини кўрсатиши билан бирга унинг ички хусусиятларини ҳам очиқ беришга хизмат қилади. Шу жиҳатдан олганда солиқларни прогноз қилиш тушунчаси(жараёни)нинг ҳам ўзига хос белгилари мавжуд бўлиб улар куйидагиларда ифодаланади. Солиқ прогнозининг энг муҳим белгиларидан бири бу унинг мавҳумлигидир, яъни прогноз аслида мавҳум бўлган жараён ва ҳодисаларни қамраб олади, шу жиҳатдан ҳам унинг кейинги белгиси эҳтимолликка асосланади(прогноз кўрсаткичлари доим эҳтимолий бўлади, унинг ҳаққонийлигини эса ҳақиқий ҳолат кўрсатиб беради), прогноз жараёнининг аниқлилиги эса ўз навбатида таҳлиллар ва илмий асосланган ҳолда иш юритишни талаб этади. Прогнознинг яна муҳим белгилари сифатида албатта у олдиндан кўра билиш ва айтишлик тамойили асосида мавжуд бўлишлиги, жуда кўп омиллар таъсирига эгалиги ҳамда натижаларнинг муқобил вариантларда олинишлиги каби муҳим белгилари юзага чиқади.

Ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг реал амал қилиши, уларнинг самарадорлигига эришиш кўп жиҳатдан унинг амал қилиш тамойилларини аниқлашга боғлиқ. Солиқлар иқтисодий категория сифатида мажбурий тўловларни ифодаласа, иқтисодий муносабатлар сифатида солиқ тўловчилар ва давлат ўртасида мажбурий тўловларни тўлаш билан боғлиқ иқтисодий-ҳуқуқий муносабатларни ҳам ифодалайдики, бундай муносабатларнинг самараси нафақат солиқ тамойилларига, шунингдек, солиқни прогноз қилиш тамойилларига ҳам боғлиқдир.

Солиқларни прогноз қилиш ва режалаштириш жараёнида энг муҳим нарса бу уни ташкил этиш ва амалга ошириш тамойилларидир. Тамойиллар бу жараёни ташкил этиш ва унинг йўналишининг "Йўлчи юлдузи" ҳисобланади. Шу боисдан солиқларни прогноз қилишда унинг тамойилларини тўғри белгилаб олиш прогноз натижаларининг ҳаққонийлигини таъминлайди. Солиқларни прогноз қилиш тамойиллари аввало жараёнлар ва илмий тадқиқотларни ташкил этишнинг умумий тамойилларига асослансада, шу билан биргаликда унинг ички хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ўз хусусий тамойилларига ҳам эга. Солиқларни прогноз қилиш тамойилларининг белгиланишига қараб уни ташкил этиш ва амалга ошириш тартиблари белгиланади. Амалий нуқтаи назаридан солиқларни прогноз қилишнинг тамойиллари хусусида кўплаб илмий ёндошувлар мавжуд бўлиб уларни умумлаштирган ҳолда қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин: тизимлилик тамойил(барча жараёнлар ва элементларни ўзаро боғлиқликда қараш) мувофиқлик тамойили(прогноз жараёнида модел, метод ва ахборотлар тўпламининг бир-бирига мувофиқлиги), вариантлилик тамойили-прогноз натижалари бир неча вариантларда ишлаб чиқиши), мослашувчанлик тамойили(прогноз кўрсаткичлари ва ахборотларининг прогноз белгиларига мослашуви), ишончлилик тамойили(прогноз натижаларининг ишончлилиги), рентабеллилик тамойили(прогноз натижалари самараси прогноз жараёнини ташкил этиш, уни амалга ошириш билан боғлиқ харажатлардан юқори бўлиши).

Солиқларни прогноз қилиш тамойилларини аниқ белгилаш ва уларга асосланиш солиқ тизимини самарадорлигини таъминлашга олиб келади, прогноз жараёнини амалга оширишнинг умумий йўналишларини тавсифлайди, унинг қонуниятларини кўрсатиб беради, бинобарин, солиқларни прогноз қилишнинг умумий тенденцияларини аниқлаш прогноз жараёнининг аниқлигини таъминлайди. Солиқларни прогноз қилиш жараёни мавҳумликка ва эҳтимоллик асосланиши ҳамда жуда кўп омиллар таъсирида мавжуд бўлиши унинг амал қилишининг ўзига хос тамойилларини тақозо қилади. Бизнинг фикримизча ушбу тамойиллар қуйидагилардан иборат бўлиш керак:

Тўловга қобилиятлилик тамойили. Солиқларни прогноз қилишда асосий тамойиллардан бири тўловга қобилиятлилик тамойили бўлиб, унинг асосий моҳияти бюджет даромадларини шакллантиришда солиқлар миқдорини, яъни, бюджет даромадлар суммасини фақат ўтган йилги кўрсаткичларни инфляцияни ҳисобга олган кўрсаткичлар асосида эмас, балки, солиқ тўловчиларнинг тўловга қобилиятини ва солиқларнинг адолатлилик тамойилини ҳисобга олган ҳолатдан келиб чиқиб аниқлашни тақозо этади. Солиқ тўловчиларнинг солиқларни тўлаш имкониятини уларнинг молиявий кўрсаткичларини чуқур таҳлил этган ҳолда, уларнинг фойда олиш даражаси динамикасига алоҳида эътибор қаратиш зарур бўлади.

Солиқларни прогноз қилишда миқдорийлик тамойилини ҳам қўллаш ўз моҳиятига эга. Прогноз жараёнида солиқ тўловчилар сони ва миқдорини эътиборга олиш солиқ тушумлари ҳажми аниқлашда алоҳида аҳамият касб этади. Ушбу тамойилнинг моҳияти шундаки солиқ тушумларининг прогноз

қилишда солиқ тўловчиларининг сонининг динамик ўзгариши, яъни янги ташкил этилаётган ёки ташкил этилиши кутилаётган солиқ тўловчилар миқдори, уларда яратилган иш ўринлари сони, ўз фаолиятини тугатган (банкрот бўлган) солиқ тўловчилар сони, зарар кўриб ишлаётган ва узлуксиз даромад олиб келаётган солиқ тўловчилар сони, янги ташкил этилаётган корхоналарнинг соҳалар бўйича таркиби доимий солиқ имтиёзларига эга бўлганларнинг қанчаси ўз фаолиятини давом эттирганлар сони ва шу каби кўрсаткичларга асосланиш лозим.

Солиқларни прогноз қилишда ҳисобга олиш тамойилига амал қилиш солиқларни прогноз қилишда ва солиқлар миқдорини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Бу тамойилда солиқлар бўйича бюджетга боқиманда сўммаларига эга бўлган солиқ тўловчилар, боқиманда қарзларининг вужудга келиш сабабларини таҳлил этиш, давлат томонидан фаолиятни рағбатлантириш мақсадида берилган солиқ имтиёзларининг самараси, солиқ тўлашдан қочаётган, солиқ қонунчилигини мунтазам солиқ тўловчиларнинг фаолияти натижасида бюджетга келиб тушиши лозим бўлган солиқ тушумлари бўйича йўқотишларни алоҳида ҳисобга олиш асосий эътиборда бўлади.

Тизимлилик тамойили. Маълумки, солиқни прогноз қилиш жараёнида жуда кўплаб иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланишга тўғри келиб, уларни бир-бири билан боғлиқ ҳолда ўрганишни тоқоз этади. Бу тамойилнинг моҳияти шундаки, қўлланиладиган кўрсаткичлар ва ўрганиладиган жараёнларни ўзаро боғлиқда қараб, уларга таъсир этувчи омилларнинг ҳам таъсирини эътиборга олишни тақозо этади. Прогноз жараёнида унчалик муҳим бўлмаган кўрсаткичларни эътибордан четда қолдириш ёки кўрсаткичларнинг прогноз жараёнидаги ролини етарлича баҳоламаслик прогноз натижаларига салбий таъсир қилиши мумкин. Масалан, фойда солиғи бўйича солиқ тушумлари прогноз қилинаётганда фойда солиғи тўловчилари сони, яъни миқдор кўрсаткичлари асос қилиб олиниб, сифат кўрсаткичлар бўлган-солиқ тўловчиларнинг молиявий натижалари(фойда ёки зарар) прогноз жараёнидан четда қолиб, миқдор ва сифат кўрсаткичлар яхлит(боғлиқ) ҳолда ўрганмаслик прогноз натижаларининг ҳаққонийлиги пасайишига(эҳтимолликни ошишига) олиб келиши шубҳасиз.

Таъкидланганидек, солиқ прогнози мавҳумлик ва эҳтимоликка асосланади. Бироқ, прогноз жараёни якунида эса аниқликка асосланган ҳолда кўрсаткичларга эришиш бош мақсадлардан бири саналади. Бу эса солиқ прогнозининг эҳтимолликдан аниқликка интилиш тамойили асосида таъминланади. Прогноз жараёнининг дастлабки ва оралиқ босқичида эҳтимоллик кўрсаткичлари асосий роль ўйнайди. Аммо бош мақсад-юқори аниқликка асосланган прогноз кўрсаткичларига эга бўлишга эришиш эҳтимоллик кўрсаткичларининг аниқлик кўрсаткичларига тарнасформациялашувини тақозо этади. Бу тамойилнинг ўзига хос яна бир хусусияти бу прогноз жараёнида қўлланиладиган усулларни тўғри танлашни, прогноз жараёнининг қайси даврида ёки шаклида қўлланиладиган методларнинг қайси бири эҳтимоллик кўрсаткичларини аниқликка

айлантиришини тавсифлайди. Прогноз жараёнида эҳтимолли кўрсаткичларининг аниқлигини таъминлашга эришиш прогноз жараёнининг самарадорлигини билдиради. Агар эҳтимоллик кўрсаткичларининг таъсири камайиб борса, прогноз натижаларининг аниқлиги ошиб бориши, провардида эса натижалар асосида режалар тузилишига эришилади.

Солиқни прогноз қилиш жараёнида таъкидланидек, бюджет даромадлари қисмига келиб тушадиган молиявий ресурсларнинг ҳажмини максимал даражада аниқликда ҳисоблаш бўлиб, прогноз жарёнида ҳам асосий эътибордан бири сифатида барча жараёнлар прогнознинг мақсадига қаратилиши лозимлигини тақозо этади. Бироқ, прогноз жараёнида умумий мақсад бюджетнинг даромадлар қисмига солиқ тушумларининг келиб тушишини баҳолаш бўлса, айрим ҳолларда прогноз жараёнида мақсад бошқачароқ, масалан, прогнозга таъсир этувчи омилларни баҳолаш мақсад қилиб қўйилиши мумкин. Шу жиҳатдан олганда солиқни прогноз қилиш жараёнида оралик мақсад ҳам бўлиши мумкин. Мақсадга қараб эса қўлланиладиган методлар ҳам фарқланади. Демак, солиқни прогноз қилишнинг ҳам ташкилий босқичида, ҳам якуний босқичида ҳам якуний мақсадга қаратилганликдан келиб чиқиш лозим бўлади. Бу эса прогноз жараёнининг йўналиши мақсаднинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда белгиланишини тавсифловчи- прогнознинг ташкил этилиши ва амалга оширилиши прогнознинг мақсадига қаратилганлиги тамойилининг моҳиятини ифодалайди.

Догмаликдан узоқлашиш ва ўзгарувчанликка мойиллик тамойили. Мазкур тамойил солиқни прогноз қилиш жараёнида жараён(кўрсаткич, омил, ҳолат, ҳодиса)ларни ўзгарувчанликда олиб қарашни тавсифлайди. Яъни, дастлабки босқичда олинган натижаларга догматик сифатда эмас, балки, улар ўзгарувчанликка мойиллигини эътиборга олиш лозим бўлади. Натижаларга ўзгармас деб қараш прогноз жараёнининг йўналишларида хатоликка олиб келиши мумкин. Шу жиҳатдан олганда прогнозда догмаликдан узоқлашган ҳолда ўзгарувчанликка мойиллик асосида ишлаш прогнознинг олдида қўйилган мақсадга эришишда асосий омиллар бўлиб хизмат қилади.

Солиқларни прогноз қилиш жараёнида амал қиладиган яна бир тамойил бу синтез ва таҳлилнинг ягоналиги тамойилидир. Маълумки, синтез бу таҳлилдан фарқли равишда ўрганилаётган объектни уларни белгиларига қарб бирлаштириш, илгари мавжуд бўлмаган қисмларини тўлдириш ва жойлаштиришни ифодалайди. Синтезлаш жараёнида прогноз объектига тегишли кўрсаткичлар тартибланади ва улар бир-бири билан тўлдирилади. Синтез воситасида бирлаштирилган(тартибланган) кўрсаткичлар ва объектлар эса таҳлил қилинади, натижада эса прогноз жараёнини амалга ошириш соддалашиб, олинadиган хулосаларга замин яратилади. Демак, солиқни прогноз қилиш жараёнида объектлар ва кўрсаткичлар синтезлаш асосида таҳлил қилишга асосланган мазкур тамойил катта аҳамиятга эга. Жарённи ташкил қилишда мантиқийлик, амалга оширишда таҳлил, якуний кўрсаткични қабул қилишда баҳолашнинг устунлиги тамойили ҳам солиқни прогноз қилиш жараёнини маълум тизимга солиш асосида уни тўғри амалга оширишда

муносиб роль ўйнайди. Прогноз жараёнини ташкилий босқичида албатта мантиққа асосланиш, уни амалга оширишда таҳлиллар муносиб ўрин тутиши, жараён сўнгида олинган натижалар эса албатта баҳоланиши, яъни бир неча вариантларни энг ишончлисини танлаш прогноз жараёнида катта аҳамиятга эгадир.

Солиқларни прогноз қилиш тамойиллари солиққа тортишнинг умумий тамойиллари билан ўзаро боғлиқликда бўлади. Солиққа тортишнинг умумий тамойилларидан бўлган адолатлилиқ тамойилида шу нарса назарда тутиладики, солиқлар шундай миқдорда ундирилиши керакки, ҳам давлат, ҳам солиқ тўловчи манфаатларига мос келиш керак. Бу эса солиққа тортишнинг замонавий тамойилларидан бўлган етарлилиқ тамойилига ҳам тегишлидир. Ушбу тамойилларда назарда тутилган бюджетга зарур бўладиган молиявий маблағларнинг ҳолатини эса солиқ прогнози тамойиллари аниқлаб беради.

Юқорида келтирилган назарий таҳлил ва мушоҳадаларга асосланиб хулоса қилиш мумкинки, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий функцияларининг бажаришнинг моддий асоси бу турли даражадаги марказлашган пул фондлари, жумладан, давлат бюджетининг даромадлар қисминининг манабаларини тўғри режалаштиришга боғлиқ бўлиб, бу эса ўз навбатида солиқ тушумларини объектив тарзда прогнозлаштиришга асосланади. Солиқ тушумларини прогноз қилишда муҳим масалалардан бири уни келтирув чиқарувчи омилларни тўғри баҳолай олиш лозим бўлади. Юқорида келтириб ўтилган бу каби омилларни эътиборга олмасдан туриб прогноз жараёнини тўғри ташкил этиб бўлмайди. Солиқ тушумларининг прогнозининг аниқлигини ошириш эса нафақат унинг омилларига, балки ҳар бир прогноз жараёнининг мақсадини, унинг олдида қўйиладиган вазифалар, прогноз жараёнида амал қилиниши лозим бўлган тамойилларни тўғри белгилаб олишга ҳамда солиқларни прогноз қилиш айнан ўзига тегишли бўлган белгиларнинг моҳиятининг мазмунини илғай олган ҳолда прогноз жараёнини ташкил этилишга боғлиқ бўлади. Шу жиҳатдан олганда мақолада илгари сурилган назарий методологик ёндошувлар солиқларни прогноз қилиш жараёнини илмий асосда ташкил қилишга ва унинг натижаларининг аниқлигини оширишга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Попова, Л.В., Н.Г. Варакса, М.В. Васильева. Прогнозирование и планирование в налогообложении: учеб. пособие для вузов. Орел: ОрелГТУ, 2007. – 264с.
2. В.И. Борисевич, Г.А. Кандаурова, Н.Н. Кандауров. Прогнозирование и планирование экономики: Учеб. пособие. - Мн: Интер-прессервис; Экоперспектива, 2001. - 380 с.
3. Погорлецкий А.Я. Принципы международного налогообложения и международного налогового планирования. СПб, 2008, 78 с.
4. Финансы. Под ред. Романовского М.В., Врублевской А.В., Сабанти В.М. М.: 2004. - 504 с.
5. Горбунов А.Р. Налоговое планирование и снижение финансовых потерь. - М.: СО «Анкил», 1993.
6. Кашин В.А. Полный словарь терминов и нормативных понятий, используемых в деятельности ФНС России АНС России и Росфинмониторинга / В.А. Кашин, А.Б. Паскачев, К.В. Седов. - М.: Магистр, 2007. – 541с.
7. Сутырин, С.Ф. Налоги и налоговое планирование в мировой экономике / С.Ф. Сутырин, А.И. Погорлецкий. – СПб.: Полиус, 2003. - 214с.
8. Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение / О. Моргенштерн, Дж. Рон Нейман. – М.: Наука, 1970. – 708 с.
9. В.И. Бариленко, С.И. Кузнецов, Л.К. Плотникова. Анализ финансовой отчетности : учебное пособие. Кайро ; под общ. ред. В.И. Бариленко. — 2-е изд., перераб. — М. : КНОРУС, 2006. — 416 с.
10. Л.А. Дробозина, Л.П. Окунева, Л.Д. Андросова и др. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов. Под ред. проф. Л.А. Дробозиной. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997.-479 с.
11. Н.И. Малис, И.В. Горский, С.А. Анисимов. Под ред. Н.И. Малис. Теория и практика налогообложения: Учебник.. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2013. – 432 с.